

Hukuk Fakültesi Dergisi
Ankara Hacı Bayram Veli University
Faculty of Law Review

ISSN: 2651-4141 e-ISSN: 2667-4068
Cilt / Volume XXVII Ekim / October 2023 Sayı / No. 4

HAKSIZLIK YANILGISI BAĞLAMINDA “KÜLTÜREL SAVUNMA”*

“CULTURAL DEFENSE” IN THE CONTEXT OF MISTAKE OF LAW

Ali Şahin KILIÇ**

ÖZET

-10.34246/ahbvuhfd.1341740

Farklı kültürel değer sistemlerine sahip kişilerin beraber yaşadığı toplumlarda, toplumun bazı üyeleri, hukuk sisteminde geçerlilik tanınan normları anlamlandırmada ve bunlara uygun davranmada sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu durum, kanunda tanımlanan tipik eylemi gerçekleştiren kişinin, içinde yetiştiği kültüre uygun davrandığını ve bu nedenle gerçekleştirdiği eylemin haksızlık teşkil ettiği hususunda kaçınılmaz bir hataya düştüğünü ileri sürmesi halinde, bu kişinin ceza hukuku sorumluluğunun belirlenmesi bakımından ciddi sorunlara neden olmaktadır. Kültürel savunma ile bağlantılı tartışmalar suç teorisinin pek çok alanı ile ilgili olmakla birlikte sorun genellikle kusurluluk ve haksızlık yanılığı bağlamında ele alınmaktadır. Bu şekilde bir savunmanın, haksızlık yanılığı kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususu mahkeme kararlarına da konu olmakta ve bu kararlar yargılama süreci de dahil olmak üzere ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Makalede uygulamaya konu olmuş örneklere yer verilerek kültür, haksızlık bilinci, kusurluluk ve ceza hukuku sorumluluğu arasındaki ilişki ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Haksızlık yanılığı, Haksızlık bilinci, Kültürel savunma, Kusurluluk, Hata.

* Bu makale, Ankara Barosu 12. Uluslararası Hukuk Kurultayı'nda 27.5.2022 tarihinde sunulan aynı başlıklı tebliğin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** **Dr. Öğr. Üyesi**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı/ANKARA, **e-posta:** ali.kilic@hbv.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-7915-2418, **DOI:** 10.34246/ahbvuhfd.1341740.

* İntihal / **Plagiarism:** Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / *This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.*

ABSTRACT

In the societies in which individuals from different cultural backgrounds live together, certain members of the society could face problems to understand and follow valid norms. This complexity is heightened in legal contexts when defendants claim they acted in alignment with their cultural norms, thereby asserting they were unaware of the act's wrongfulness. This raises the intriguing and often controversial debate on the “Cultural Defense” in criminal law. Debates over “Cultural Defense” are in relation with different areas of criminal law. However, the problem is generally considered in the scope of culpability and mistake of law. The question, whether such defense causes a mistake of law or not, is being discussed in court decisions and these decisions lead to serious debates. In this presentation, the relation between culture, culpability, mistake of law and criminal law responsibility will be examined with examples from court decisions.

Keywords: Mistake of law, Awareness of unlawfulness, Cultural Defence, Culpability, Mistake.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of “cultural defense” generally refers to a particular defense put forth by the defendants who, having committed an act deemed punishable by the legal system of a state in which they later reside, attributes their actions to their cultural background.

This defense often hinges on the premise that the accused believes the actions that steeped in cultural practices, does not bear criminal responsibility. Cultural defense has given rise to diversity issues in criminal theory and procedure. In many cases related to cultural defense, the accused asserts that he/she was not aware of the act was wrongful or holds a mistaken belief that the act was permissible. These scenarios spur discussions about the validity of claiming a mistake of law (Verbotsirrtum) based on cultural perspectives, and whether such mistakes were unavoidable. This paper will first elucidate the concepts of cultural defense and mistake of law. Subsequently, it will address the central question: Can arguments presented under the concept of cultural defense be contextualized as a mistake of law? The broader relationship between culture and criminal law falls beyond the extent of this paper.

In the realm of criminal theory, the concept of mistake of law holds distinct implications, with the avoidability of the mistake being pivotal in ascertaining an individual's criminal liability. Specifically, only if a mistake about the wrongfulness of an act is unavoidable does it exonerate the individual from criminal responsibility. If the mistake is avoidable, it may only serve as a mitigating factor when determining the appropriate penalty. The “avoidability” of mistake of law pertains to an individual's capacity to understand the specific legal obligations. When assessing the avoidability of a mistake, it is imperative to consider the individual's knowledge

base, the educational background they possess, and the socio-cultural background in which they operate. In instances where cultural defenses are evoked, it becomes both feasible and crucial to recognize the cultural context in which an individual has been nurtured and the degree to which they are shaped by this cultural ethos. The consideration of avoidability essentially hinges on evaluating an individual's capability to conceive the essence of a legal norm, conform to its stipulations, or even internalize its core principles. Within this schema, it is acknowledged that if an individual, despite harboring reservations about the propriety of their impending action, still proceeds with it, then their mistake is deemed to be “avoidable”. This premise underscores the importance of an individual's cognitive awareness and the deliberative processes they undertake before committing an act. The concept of avoidability, particularly when analyzing cultural defenses within the legal system, is multifaceted and hinges on several criteria. Firstly, understanding the nature of the crime is crucial. Secondly, the compatibility—or lack thereof—between cultural and legal frameworks is of significance. In scenarios where these systems align, asserting the unavoidability of a mistake becomes more challenging. The third criterion revolves around an individual's tenure and experiences within a host country. Factors, such as the duration of their stay and whether they belong to the first generation in that country, are instrumental. However, the mere length of residence isn't the only determinant; the depth of one's cultural and social integration also plays a significant role. For instance, individuals leading isolated lives within close communities may be more inclined to have unavoidable errors. Lastly, there's the matter of how a particular act is viewed within an individual's native cultural and legal paradigm. While the act's legal categorization in one's home culture isn't definitively indicative, it can still shed light on their subjective perceptions of wrongdoing. Collectively, these criteria offer a comprehensive vantage point to scrutinize the notion of mistake avoidability, especially amidst the complexities of intercultural interactions.

In a constantly globalizing world, where diverse cultures merge due to aspects such as migration, situations that call for examination through the focus of cultural defense are on the rise. This raises debates over whether the cultural defense should be recognized as a different category of mistake of law in criminal theory. Presently, the framework of mistake of law is sufficiently comprehensive to encompass considerations of cultural defense. As such, there is no pressing need to legislate cultural defense as an independent type of mistake of wrongfulness or a wholly distinct error category. Factors aligning with cultural defense can be integrated into assessments of the existence of a mistake of wrongfulness and the subsequent deliberation on the avoidability of such a mistake.

GİRİŞ

Kişinin, daha sonra yerleştiği bir devletin hukuk sisteminde suç olarak tanımlanmış haksızlığı gerçekleştirilmesinin ardından, içerisinde yetişmiş olduğu kültürü gerekçe göstererek savunmada bulunması, genel bir ifade ile kültürel savunma olarak adlandırılmaktadır. Kültürel savunmada kişi cezai sorumluluğunun mevcut olmadığını kültürel pratikler ile gerekçelendirilmektedir. Suç teorisinin pek çok farklı alanında ve hatta ceza muhakemesinde, kültürel savunma birbirinden farklı tartışmalara yol açmaktadır. Kültürel savunmanın söz konusu olduğu olayların önemli bir kısmında gerçekleştirilen eylemin haksızlık teşkil ettiğinin kişi tarafından bilinmediği öne sürülmekte; eylemin haksızlık teşkil etmediğine ilişkin bir yanılgının mevcut olduğu iddia edilmektedir. Bu şartlar altında gerçekleştirilen eylem bakımından haksızlık yanılgısının varlığının kabul edilip edilmeyeceği ve yanılgının kaçınılabilirliğinin tespiti bağlamında kültürel nedenlerin değerlendirme konusu yapılarak yapılmayacağı hususları tartışılmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle kültürel savunma ve haksızlık yanılgısı kavramları açıklanarak, kültürel savunma kapsamında ileri sürülen gerekçelerin haksızlık yanılgısı bağlamında değerlendirilebilir değerlendirilemeyeceği sorusuna yanıt aranacaktır. Genel olarak kültür ve ceza hukuku ilişkisi ise kapsam dışında tutulmuştur¹.

I. KÜLTÜREL SAVUNMA KAVRAMI

Failin kültürel arka planına dayanarak ileri sürdüğü savunma argümanları, kültürel savunma olarak adlandırılmaktadır². Kültürel savunmanın söz konusu olabilmesi genel anlamda kişinin kültürel arka planı ile bağlantılı bir suç işlemesi; daha açık bir ifade ile kişinin işlediği suç bakımından, kültürel arka planının belirleyici bir unsur olması gerekmektedir³. Bu şekilde işlenen suçlarda kişinin kültürel arka planına dayanarak ortaya koyduğu savunma kültürel savunma olarak nitelendirilmektedir⁴.

¹ Bu konu hakkında bilgi için bkz. Fabio Basile, *Multikulturelle Gesellschaft und Strafrecht, Die Behandlung der kulturell motivierten Straftaten*, Çev. Thomas Vormbaum, Lit Verlag, 2015, s. 30 vd.

² Kent Greenwalt, “The Cultural Defense”, Will Kymlicka, Claes Lernstedt, Matt Matravers, (ed.), *Criminal Law and Cultural Diversity*, Oxford, 2014, s. 153 vd., Alejandra Castillo Ara, *Normbefolgungsunfähigkeit im Strafrecht*, Duncker & Humblot, 2018, s. 84.

³ Jeroen von Broeck, “Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes (Cultural Offences)”, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 9(1), 2001, s. 29-30.

⁴ Konunun genel olarak hukuk ve kültür ilişkisi içerisinde değerlendirmesi için bkz. Saim

Kültürel savunma, suç teorisinin farklı alanları ile ilişkili olabilmekte; bazı durumlarda ise delillerin değerlendirilmesi bağlamında ceza muhakemesi hukukunun alanına da girebilmektedir⁵. Bu bağlamda, hukuka uygunluk nedenlerinin maddi şartlarında hata, kusur yeteneğini etkileyen akıl hastalığı ve haksızlık yanılgısı bağlamında kültürel savunma gündeme gelebilmektedir⁶. Kültürel savunma veya kültürel arka planın getirdiği motivasyon ile gerçekleştirilen eylemlerden doğan sorumluluğun hukuka aykırılık bağlamında ele alınmayacağı; başka bir ifade ile bu gibi gerekçelerin bir hukuka uygunluk nedeni olarak kabulünün mümkün olmadığını ifade etmek gerekir⁷. Kültürel nedenlerle gerçekleştirilen ancak haksızlık teşkil eden eylem çeşitli nedenlerle hukuka uygun addedilemez. Kültürel savunma, suçun yapısında tipiklik ve kusur içerisinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda konumuz kapsamında kültürel savunmanın kusurluluk bağlamında değerlendirilmesi gereken iki görünüm biçimi bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde fail, içinde yetiştiği veya yaşadığı kültürel arka planının etkisiyle gerçekleştirdiği eylemin haksızlık teşkil ettiğinin bilincinde değildir; haksızlık yanılgısı içerisinde eylemde bulunmaktadır. Diğerinde ise fail, aynı nedenle gerçekleştirdiği eylemin bir

Üye, “Kültürel Savunma: Kavram ve Argümanlar”, *Ankara Barosu Dergisi*, 68(3), 2010, s. 23, Kültürel savunmanın niteliğinin anlaşılması için Birleşik Krallık’ta yargılamaya konu olmuş bir olayın kısaca ele alınması faydalı olacaktır. Söz konusu yargılamada Nijeryalı anne A sekiz ve on dört yaşlarındaki iki oğlunun yüzüne kesici bir aletle çeşitli şekiller çizmiş ve olayda kasten yaralama suçunun işlendiği iddiası ile anne hakkında yargılama yapılmıştır. A, savunmasında mensubu olduğu Y kabilesinde yüzde şekiller çizilmesinin olağan bir uygulama olduğunu, çocukların kişilik kazanmaları bakımından bu şekillerin gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Mahkeme kararında annenin gerçekleştirdiği eylemin cezaya değer bir haksızlık teşkil ettiğini tespit etmiş ancak anne hakkında ceza yaptırımına hükmetmemiştir. Mahkemenin kararında, kişinin kültürel arka planına uygun davranmış olduğu yönündeki savunmanın bir anlam ifade etmediğini, bununla birlikte kişinin gerçekleştirdiği eylemde hukuka aykırı hareket ettiğinin farkında olmadığını ve bu nedenle de cezalandırılmadığını vurgulamıştır. Alison Dundes Renteln, *The Cultural Defense*, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 50, Sebastian Poulter, “Foreign Customs and the English Criminal Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, 24(1), 1975, s. 137.

⁵ Bunlara ilişkin olarak bkz. Renteln, s. 24 vd, farklı bir kavram olarak kültürel saikle işlenen suçlar için bkz. Basile, s. 321 vd, yazar bu suçları, bir azınlığa mensup kişi tarafından gerçekleştirilen, çoğunluğun kültürünün egemen olduğu hukuk düzenince suç olarak kabul edilen ancak aynı zamanda failin mensubu olduğu azınlık tarafından mazur görülebilir, kabul edilebilir, ödüllendirilebilir, teşvik edilebilir veya yükümlü kılabilir nitelikte eylemler şeklinde tanımlamaktadır. Basile, s. 55-56, bu konuda ayrıca bkz. von Broeck, s. 3 vd.

⁶ Örnekler için bkz. Castillo Ara, s. 85, bunlara ilişkin olarak ayrıca bkz. Renzikowski: Strafrecht in einer multikulturellen Gesellschaft *Neue Juristische Wochenschrift* Beil. 2014, 2539 vd., Tatjana Hörnle, “Kultur, Religion, Strafrecht- Neue Herausforderungen in einer pluralistischen Gesellschaft” *Neue Juristische Wochenschrift*, Beil. 2014, s. 34 vd.

⁷ Hörnle, Kultur, Religion, Strafrecht, s. 35

haksızlık veya suç teşkil ettiğini bilmesine rağmen bu eylemi gerçekleştirmek hususunda kendisini yükümlü hissetmektedir⁸. Haksızlık yanılgısı bağlamında ele alınması gereken husus birinci ihtimalde yer almaktadır. Diğer sorun suç politikası kapsamında bu tür eylemlere hukuk düzeni tarafından gösterilecek tepki dikkate alınarak değerlendirilmelidir⁹. Haksızlık yanılgısı ise kusurlulukla ilgili bir konudur ve kültürel nedenlerin haksızlık yanılgısı kapsamında ele alınıp alınamayacağı konusunda çözüme ulaşılması öncelikle haksızlık yanılgısı kavramının ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

II. HAKSIZLIK YANILGISI VE KÜLTÜREL SAVUNMA

A. Haksızlık Yanılgısı ve Suç Teorisindeki Konumu

Kişinin gerçekleştirdiği eylemin bir haksızlık teşkil ettiği hususunda hataya düşmesi öğretilde haksızlık yanılgısı (*Verbotsirrtum*) olarak tanımlanmaktadır¹⁰. Haksızlık yanılgısında kişi, gerçekleştirdiği eylem bakımından tipiklik unsurlarının farkında olmakla birlikte bu eylemin hukuk düzeni ile çatışma halinde olduğunun bilincinde değildir. Eylemin ahlaka aykırılık teşkil ettiği yönündeki bilgi haksızlık bilincinin varlığını kabul bakımından yeterli olmadığı gibi eylemin cezalandırılabilir olduğunun

⁸ Renteln, s. 187, Basile, s. 345.

⁹ Bu tür eylemlere töre saiki ile işlenen kasten öldürme suçları örnek gösterilebilir. Töre saiki ile kasten öldürme Türk Ceza Kanunu'nun 82. maddesinin 1. fıkrasından (k) bendinde cezada artırım yapılmasını gerektiren bir nitelikli hal olarak öngörülmüştür.

¹⁰ Kristian Kühn, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, 8. Bası, Vahlen, , 2017, s. 385, Claus Roxin/ Luis Greco, *Strafrecht Allgemeiner Teil- Band I*, 5. Bası, C.H. Beck, 2020, s. 1056, Timur Demirbaş, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 9. Bası, Seçkin, 2022, s. 453; Veli Özer Özbek, Koray Doğan, Pınar Bacaksız, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 13. Bası, 2022, s. 455; Berrin Akbulut, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 9. Bası, Adalet, 2022, s. 693; Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, Köksal Bayraktar, Serap Keskin Kızıroğlu, Hamide Zafer, Hasan Sinar, Rifat Murat Önok, Barış Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Cilt I*, 14. Bası, Der, 2016, s. 247; Nur Centel, Hamide Zafer, Özlem Çakmut, *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, 4. Bası, Beta, 2017, s. 430; Mehmet Emin Artuk, Ahmet Gökçen, Mehmet Emin Alşahin, Kerim Çakır, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 16. Bası, 2022, s. 665; Hakan Hakeri, *Ceza Hukuku*, 28. Bası, Adalet, 2023, s. 444; Hakan Yavuz, “Türk Ceza Hukukunda Haksızlık Hatası” (TCK m. 30/4)”, *TAAD*, 12(46), 2021, s. 202 vd., Olgun Değirmenci, “Ceza Hukukunda Yanılma Kavramı ve Hukuka Uygunluk Nedenlerinde Yanılma”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 110, 2014, s. 140 vd., Sahir Erman, “Ceza Kanununda Hukukî Bilmeme ve Yanılma”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 12(2-3), 1946, s. 511- 516. Devrim Güngör, “Kural Üzerinde Hata”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 68, 2007, s. 135-160. Sefa Çetin, “Haksızlık Hatasının Suç Genel Teorisindeki Yeri ve İçeriği”, *Suç ve Ceza, Ceza Hukuku Dergisi*, 3, 2018, s. 17-41, Sesim Soyer Güleç, “Türk Ceza Kanununda Haksızlık Yanılgısı (M. 30/4)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 2008, s. 59 vd.

bilinmemesi de haksızlık bilincinin yokluğu sonucuna yol açmaz¹¹. Haksızlık yanılgısı bağlamında önem taşıyan husus, kişinin hukuk düzenince geçerlilik tanınan bir norma aykırı eylemde bulunduğu bilincinde olmasıdır¹². Haksızlık yanılgısı, tipik ve hukuka aykırı bir eylem gerçekleştirilmiş olmasına rağmen kişinin kusurluluğu üzerinde etkide bulunmakta ve kişiye ceza yaptırımını uygulanıp uygulanmayacağı bağlamında dikkate alınmaktadır.

Haksızlık yanılgısının kusur kapsamında ele alınma nedeni haksızlık bilincinin suç teorisindeki konumu ve kusurun tanımı ile ilgilidir. Buna göre, kusur; kişinin hareketlerini hukukun gereklerine göre yönlendirme imkânı ile ilgilidir ve bu bağlamda gerçekleştirdiği eylemin haksızlık niteliğini bilmeyen-haksızlık bilinci ile hareket etmeyen- kişi gerçekleştirdiği eylemin karşılığının belirlenmesi bakımından özel bir konumu haizdir¹³. Haksızlık bilinci olmaksızın eylemde bulunan kişi, hukukun gereklerine aykırı hareket etme hususunda bilgi eksikliğinden dolayı serbest bir irade oluşturamamaktadır. Diğer bir ifade ile kişi bu durumda eyleminin haksızlık teşkil ettiğinin bilincinde olmadığından kişinin haksızlığı gerçekleştirme yönündeki tercihi serbest iradesine dayanmamaktadır¹⁴. Haksızlık bilinci olmaksızın eylemde bulunan kişinin cezalandırılması işlevsel olarak da bir anlam taşımamakta, bu durumda cezanın özel önleme fonksiyonu gerçekleşmemektedir¹⁵.

Haksızlık yanılgısı, tipikliğin objektif unsurlarında hatadan farklı bir nitelik göstermektedir. Haksızlık yanılgısında, tipiklik unsurlarına ilişkin bilgi tam olmasına rağmen, eylemin haksızlık teşkil ettiği hususunda bir yanılgı söz konusudur. Tipikliğin objektif unsurlarında hata durumunda ise failin tasavvuru ile realite birbirine uymadığından dolayı failin kastı ortadan kalkmaktadır. Bu durumda hatanın kaçınılabilir olup olmadığına ilişkin bir değerlendirme gündeme gelmez¹⁶. Benzer şekilde, hukuka uygunluk nedenlerinin maddi şartlarında hata da haksızlık yanılgısından farklı niteliktedir. Esasen bunlar ile haksızlık yanılgısı arasındaki temel farklılık, tipiklik unsurlarında hata ve hukuka uygunluk nedenlerinin maddi şartlarında hata durumlarında, kişinin

¹¹ Kühn, s. 385.

¹² Brian Valerius, *Kultur und Strafrecht, Die Berücksichtigung kultureller Wertvorstellungen in der deutschen Strafrechtsdogmatik*, Duncker & Humblot, 2011, s. 181-182.

¹³ Bu konuda bkz. Castillo Ara, s. 17 vd. Neslihan Göktürk, *Haksızlık Yanılgısı*, Seçkin, 2016, s. 13 vd.

¹⁴ Göktürk, s. 27.

¹⁵ Göktürk, s. 51.

¹⁶ Göktürk, s. 74.

yanılgısı somut olayın şartlarına ilişkin, haksızlık yanılgısında somut olayın şartlarının kişi tarafından biliniyor olmasında kendisi göstermektedir. Sözü edilen hata türlerinden farklı olarak haksızlık yanılgısında gerçekleşen olay ile kişinin bu olayın gerçekleşme şekline ilişkin tasavvuru arasında bir uyumsuzluk bulunmamakta, kişi somut olay bakımından haksızlık bilinci ile hareket etmemektedir. Yukarıdaki örnekte yola çıkarak açıklamak gerekirse, çocuğun yüzüne bıçakla şekiller çizen anne, karşısında bir çocuğun bulunduğunu, onu silah sayılabilecek bir nesne ile yüzünde sabit ize neden olacak şekilde yaraladığını bilmekte ancak bu eylemin bir haksızlık niteliğinde olduğu hususunda hataya düşmektedir¹⁷. Buradan da anlaşıldığı üzere haksızlık yanılgısının tipikliğin subjektif unsurları ile bir ilişkisi bulunmamaktadır¹⁸.

Kültürel savunma bağlamında gündeme gelebileceğinden dolayı değerlendirilmesi gereken bir diğer husus doğrudan haksızlık yanılgısı ile dolaylı haksızlık yanılgısı arasındaki ayrıma ilişkindir. Bu ayrıma göre kişinin haksızlık bilinci olmaksızın gerçekleştirdiği eylemlerde doğrudan haksızlık yanılgısı, kişi haksızlık bilincini haiz olmakla birlikte gerçekleştirilen eylem bakımından bir hukuka uygunluk nedeninin bulunduğu, hukuk düzenince bu eyleme izin verildiği düşüncesi ile eylemde bulunulması halinde ise dolaylı haksızlık yanılgısı söz konusu olmaktadır¹⁹.

B. Haksızlık Yanılgısı ve Kültür

Haksızlık yanılgısı bağlamında tartışılan hususlardan birisi kültürel savunmanın ayrı bir yanığı türü veya haksızlık yanılgısının özel bir şekli olarak ele alınmasının gerekip gerekmediğidir. Bu yöndeki tartışmalar genelde olumsuz bir yanıtla sonlanmaktadır. Nitekim, kültürel savunmanın haksızlık yanılgısının bir türü olup olmadığına ilişkin tartışmalarda, bu şekildeki bir kabulün haksızlık yanılgısı ve bu yanılgının kaçınılabilirliğine ilişkin tüm gereklilikleri değiştireceği ileri sürülmektedir. Buna göre, içinde yaşadığı kültüre yabancı olan kişinin hemen her eyleminde şüphe içerisinde bulunması kültürel savunmanın haksızlık yanılgısının bir türü veya ayrı bir kusurluluğu ortadan kaldıran sebep olarak kabulünü riskli kılmaktadır²⁰. Kişinin içerisinde

yetiştirdiği kültürel arka planından kaynaklanan nedenler, haksızlık bilincini etkileyebilecek pek çok farklı nitelikteki nedenden ancak birini oluşturabilir²¹. Haksızlık yanılgısı içerisinde değerlendirilebilirliği dikkate alındığında kültürel nedenlerle haksızlık yanılgısına düşülmesinin ayrı bir hukuki kurum olarak düzenlenmesinin gerekli olmadığına işaret edilmektedir²². Öğretideki genel kabul bu yönde olmakla birlikte Kültürel savunmayı ayrı bir konuma yerleştiren kanuni düzenlemeler de mevcuttur. Bu yönde bir düzenlemeye Peru Ceza Kanununda yer verilmiştir. Peru Ceza Kanunu'nun 15. maddesinde kültür veya gelenekleri nedeniyle gerçekleştirdiği eylemin cezai karakterini anlama yeteneğini haiz olmayan ya da bu nedenle davranışlarını hukukun gereklerine göre yönlendirme yeteneği bulunmayan kişilerin cezalandırılmayacakları hüküm altına alınmıştır; ayrıca bu durumda kişiye verilecek cezada indirim yapılabileceği öngörülmüştür²³.

Uygulama örneklerine bakıldığında kültürel savunmanın haksızlık yanılgısı bağlamında kabul edildiği ve failin haksızlık yanılgısı kapsamında hareket etmiş olması nedeniyle cezalandırılmadığı örnekler ile karşılaşılmaktadır. Mannheim Eyalet Mahkemesinin bir kararına konu olan olayda, Pakistan vatandaşı A, ev arkadaşı L tarafından bıçakla yaralanmış vaziyette kapısını çalan komşusu K'nin yardım isteğine karşılık vermemiştir. K'nin hayatını kaybetmesi üzerine A hakkında Alman Ceza Kanunu § 323c hükmünde düzenlenen yardım yükümlülüğünün ihlali suçunu işlediği gerekçesi ile kamu davası açılmıştır. Yerel mahkemece hapis cezası ile cezalandırılan sanık hakkında yapılan istinaf incelemesinde, mahkeme diğer hususların yanında yardım etme yükümlülüğü olduğunu bilmediğini²⁴ ileri süren sanığın olay sırasında bir yıldan daha az süredir Almanya'da yaşıyor olması, Almanca konuşmaması ve anlamakta zorluk çekmesi nedeniyle sosyalleşme imkanına sahip olmaması ve genellikle kendi milletine mensup kişilerle vakit geçirmesi, okur yazar olmaması gibi hususları dikkate alarak olayda kaçınılamaz bir haksızlık yanılgısının mevcut olduğu sonucuna ulaşmıştır²⁵.

tartışmalar için bkz. Castillo Ara, s. 209 vd. Çalışmamızın sınırlarını aştığından bu husus daha fazla değerlendirme konusu yapılmayacaktır.

²¹ Valerius, s. 180.

²² Roxin/Greco, s. 1007.

²³ Basile, s. 417-418.

²⁴ İhmali suçlarda haksızlık bilinci hakkında bkz. Göktürk, s. 62-63.

²⁵ LG Mannheim, Urteil vom 03-05-1990- (12)2 Ns 70/89, farklı devlet uygulamalarından örnekler için bkz. Basile, s. 405 vd, farklı örnekler için bkz. Hakeri, s. 446.

¹⁷ bkz. yukarıda (4) sayılı dipnot.

¹⁸ İzzet Özgenç, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 17. Bası, Seçkin, 2021, s. 535, Mahmut Koca/ İlhan Üzümler, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 14. Bası, 2021, s. 368.

¹⁹ Koca/Üzümler, s. 368-369, Göktürk, s. 125, haksızlık yanılgısı ile ilgili diğer ayrımlar için bkz. Göktürk, s. 115 vd.

²⁰ Castillo Ara, s.208, kültürel savunmaya suç teorisinde ayrı bir konum verilmesine ilişkin

III. KÜLTÜREL SAVUNMA BAĞLAMINDA HAKSIZLIK YANILGISINDA “KAÇINILABİLİRLİK” KRİTERLERİ

A. Haksızlık Yanılgısı ve Kaçınılabirlik

Haksızlık yanılgısının suç teorisinde farklı sonuçları bulunmakta, kişinin içinde bulunduğu yanılgının kaçınılabirliği kişinin cezai sorumluluğunun belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Buna göre, eylemin haksızlık teşkil ettiği hususunda yalnızca kaçınılamaz nitelikteki yanılgı kişinin ceza hukuku sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Hatanın kaçınılabir olması halinde ise bu durum ancak cezanın belirlenmesi bağlamında dikkate alınabilecektir²⁶.

Kaçınılabirlik, kişinin *somut hukuki yükümlülüğü idrak edebilirliği* ile ilgilidir²⁷. Bu bağlamda yanılgının kaçınılabir olup olmadığı, failin kişisel özellikleri dikkate alınarak belirlenecektir. Haksızlık yanılgısının düzenlendiği 30. maddenin 4. fıkrasının gerekçesinde yanılgının kaçınılamaz olup olmadığının tespitinde, kişinin bilgi düzeyi, gördüğü eğitim ile içinde bulunduğu sosyal ve kültürel çevre koşullarının göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir. Kaçınılabirliğin tespiti genel bir anlatımla şu şekilde gerçekleştirilmektedir. Öncelikle, kişinin gerçekleştirdiği eylemin haksızlık teşkil edip etmediğini sınımasını gerektiren bir vesilenin mevcut olup olmadığına bakılır²⁸. Vesile, kişinin gerçekleştirdiği eylemin haksızlık teşkil ettiğine ilişkin şüphesi halinde ortaya çıkar. Bu bağlamda, başka bir ülkeye göç etmiş olmanın başlı başına bir vesile teşkil edip etmediği tartışılmakta; bu yönde bir kabulün eylem değil fail eksenli bir yoruma yol açacağına ve kişinin yaşam tercihlerini odak noktasına alacağına dikkat çekilmektedir²⁹. Bu şekildeki bir yaklaşım failin yaşam tarzı dolayısıyla kınanması sonucuna yol açacaktır³⁰. Failin eyleminin haksızlığından şüphe duymasını gerektirecek bir vesilenin bulunmaması halinde haksızlık yanılgısı kaçınılmaz bir nitelik

gösterecektir³¹. Bu kapsamda şunun ifade edilmesi gerekir, failin somut olayda gerçekleştirdiği eylemin bir haksızlık teşkil edip etmediğinden şüphe duymasını gerektirecek bir vesilenin var olup olmadığı, kişinin subjektif özellikleri dikkate alınarak objektif bir yaklaşımla belirlenecektir. Başka bir ifade ile somut olayın şartları dikkate alındığında eylemin haksızlığından şüphe duyulmasını gerektirecek bir vesilenin varlığı anlaşılabiliriyorsa vesilenin varlığı bakımından failin şüpheye düşüp düşmediğinin araştırılmasına gerek olmayacaktır³². Buna karşılık, kişi gerçekleştirdiği eylemin bir haksızlık teşkil ettiğinden şüphe duyarak eylemde bulunduğu başka birtakım şartlar gerçekleşmedikçe haksızlık yanılgısından söz edilemez³³. Bu durumda, kişinin içinde bulunduğu şüphenin bertaraf edilebilir olup olmadığına bakılması gerekir. Buna göre, faili eylemin haksızlık teşkil ettiği yönünde şüpheye düşüren bir vesile mevcutsa ve kişinin gerekli araştırmayı yapması halinde şüphe ortadan kalkabilir nitelikteyse haksızlık yanılgısının kaçınılabir olduğu kabul edilecektir³⁴. Diğer bir deyişle, kişinin haksızlık yanılgısı içerisinde eylemde bulunduğu durumda, gerçekleştirdiği eylemin bir haksızlık teşkil ettiğini bilmesinin gerekip gerekmediği kaçınılabirlik bağlamında ele alınacaktır³⁵.

Buna göre, kültürel savunmanın söz konusu olduğu hallerde, kişinin içinde yetiştiği kültürel arka planın ve bu kültürel arka planın etkisinde ne kadar kaldığının dikkate alınması mümkün ve gereklidir. Kaçınılabirliğin tespitinde kişinin normun içeriğini anlama ve norma uygun hareket etme ya da normu içselleştirebilme imkanını haiz olup olmadığı değerlendirme konusu edilmektedir³⁶. Bu bağlamda kişinin, gerçekleştirdiği eylemin haksızlığı hususunda şüpheye düşmesi ancak buna rağmen eylemi gerçekleştirmesi halinde hatanın kaçınılabir olduğu kabul edilmektedir³⁷. Kültürel nedenler, gerçekleştirilen eylem bakımından failde bir şüphenin oluşmasının önüne geçebilir niteliktedir. Söz gelimi, herhangi bir kültürel nedeni olmayan kişi çocuklarının yüzünde kalıcı iz bırakma eyleminin haksızlık teşkil ettiğini bilmektedir. Kişi bu hususta net bir bilgiye sahip olmasa dahi bu eylemin

²⁶ Hatanın kaçınılabir olması halinde kişinin durumu cezanın belirlenmesi bağlamında ele alınacaktır. Bu konuda kanun değişikliği ile kişiye verilecek cezada indirim yapılmasının öngörülmesine ilişkin olarak bkz. Özgenç, s. 537, bu konuda ayrıca bkz. Göktürk, s. 141 vd, Roxin/Greco, s. 1056.

²⁷ Göktürk, s. 146.

²⁸ Castillo Ara, s. 139, ayrıntılı bilgi için bkz. Göktürk, s. 151 vd.

²⁹ Castillo Ara, s. 139.

³⁰ Göktürk, s. 153.

³¹ Göktürk, s. 153.

³² Göktürk, s. 154.

³³ Roxin/Greco, s. 1067.

³⁴ Göktürk, s. 194.

³⁵ Valerius, s. 184.

³⁶ Göktürk, s. 149, Castillo Ara, s. 103.

³⁷ Kühl, s. 386.

bir haksızlık teşkil ettiğine ilişkin şüphe içerisindedir. Kişi bu şüphesine rağmen eylemi gerçekleştirdiğinde kaçınılmaz bir hataya düştüğü yönündeki iddiası kabul edilebilir olmayacaktır. Buna karşılık, yukarıdaki örnekteki gibi durumlarda kişi, kültürel arka planı nedeniyle eyleminin haksızlık teşkil ettiğini bilmediği gibi bu eylemin haksızlık teşkil edebileceği yönünde bir şüphe içerisinde de değildir. Bunun gibi nedenlerle kişinin haksızlık yanılgısı içerisine düştüğü durumlarda yanılgının kaçınılabilirliğinin belirlenmesi bakımından bu duruma özgü farklı hususların dikkate alındığı görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümünde bu husus ele alınacaktır.

B. Kültürel Savunma Bağlamında Ele Alınan Kaçınılabilirlik Kriterleri

Haksızlık yanılgısının kaçınılabilirliğinin tespiti bağlamında dikkate alınması gerektiği belirtilen hususlardan biri esasen kültürel nedenlerden kaynaklanmayan haksızlık yanılgısında da dikkate alındığı gibi işlenen suçun niteliğine ilişkindir. Buna göre, suç teorisinin tartışılan ayrımlarından olan “*Malum Per Se*” ve “*Malum Prohibitum*” ayrımı kültürel savunmanın dikkate alınması bağlamında önem taşımaktadır. *Malum per se* niteliğindeki, diğer bir ifade ile üzerinde ayrıca düşünmeye gerek olmaksızın hemen herkes tarafından bir haksızlık teşkil ettiği düşünülen, hukuk sistemi tarafından yasaklanmadan önce de haksızlık teşkil ettiği hususunda kuşku bulunmayan, cezalandırılmasını öngören ceza hukuku kuralından bağımsız bir şekilde haksızlık teşkil eden eylem³⁸ bakımından kültürel savunma haksızlık yanılgısı bağlamında dikkate alınmamalıdır. Zira bu tür eylemlerde haksızlık yanılgısından bahsedilmesi çok düşük bir olasılık olarak görülmektedir³⁹. Bu ayrımdan bağımsız şekilde işlenen suçun niteliğinin haksızlık yanılgısının kaçınılabilirliğinin tespiti bağlamında dikkate alınması gerektiğinde şüphe bulunmamaktadır.

Kaçınılabilirlik bağlamında dikkate alınması gerektiği öne sürülen hususlardan bir diğeri kişinin yetiştiği kültür düzeni ile içinde yaşadığı hukuk düzenine hakim kültür sistemi arasındaki genel farklılığa ilişkindir. Buna göre, kültürel olarak yakın sistemlerde haksızlık yanılgısının kaçınılmazlığının ileri sürülmesi çok olanaklı değildir. Buna karşılık birbirine tamamen yabancı kültür sistemleri söz konusu ise yanılgının kaçınılmaz nitelikte olduğu

³⁸ George Fletcher, *The Grammar of Criminal Law: American, Comparative, and International*, Volume I, Oxford, 2007, s. 30.

³⁹ Basile, s. 408, Castillo Ara, s. 106.

daha kolay bir şekilde belirlenebilecektir⁴⁰. Bu görüşte, kültürler arasındaki farklılığın sadece göz önünde tutulabilir unsurlardan biri olduğu, kültürlerin birbirine yakın olmasının haksızlık yanılgısının önüne geçeceği şeklinde bir kabulün doğru olmadığına dikkat çekilmektedir⁴¹.

Haksızlık yanılgısının kaçınılabilirliği bağlamında kişinin ne kadar süre ile karşı geldiği hukuk düzeninde yaşamakta olduğu ile yaşadığı ortam itibarıyla hukuk düzeninin gereklerini idrak bakımından konumu gibi hususların dikkate alınması gerektiği öne sürülen görüşlerden bir diğeri oluşturmaktadır⁴². Bu bağlamda kişinin yerleştiği ülkede ne kadar süre ile yaşadığı ve o ülkede yaşayan ilk kuşağa mensup olup olmadığı gibi hususlar dikkate alınmalıdır. Kişinin ne kadar süredir ülkede yaşadığı bir değerlendirme ölçütü olarak kullanıldığında sadece sürenin dikkate alınması ile yetinilmemeli, kişinin elinde bulundurduğu sosyal ve kültürel olanaklar da dikkate alınarak içerisinde bulunduğu hatanın kaçınılabilir olup olmadığı değerlendirilmelidir⁴³. Buna göre kişi uzun bir süredir yaşamakta olsa da genellikle kendi çevresi ile sınırlı izole bir hayat yaşadığında kaçınılmaz bir haksızlık yanılgısı içerisinde bulunması daha yüksek bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁴. Nitekim bu gibi durumlarda genellikle kişinin aşması gereken bir dil sorununun söz konusu olduğu ifade edilmektedir⁴⁵. Buna karşılık, yeni katıldığı toplumsal yaşamla iç içe oldukça gerçekleştirdiği eylemin haksızlığı hususunda daha şüpheli yaklaşacak ve bu şüpheyi gidermek bakımından tefekkür yükümlülüğü daha ön plana çıkacaktır⁴⁶. Kişinin uzun sayılabilecek bir süre yaşamakla birlikte iradi şekilde kendini hukuk düzenine ilişkin bilgiden yoksun bırakması kaçınılabilirlik bağlamında ele alınması gereken bir husustur⁴⁷.

Hatanın kaçınılabilirliği bağlamında ele alınması gerektiği ileri sürülen bir diğer husus, gerçekleştirilen eylemin kişinin içerisinde yetiştiği kültür

⁴⁰ Basile, s. 409.

⁴¹ Basile, s. 411.

⁴² von Broeck, s. 13.

⁴³ Nitekim yukarıda yer verilen Mannheim Eyalet Mahkemesinin kararına konu olayda mahkeme, sanığın Almanca diline hâkim olmamasına ve genellikle kendi kültür çevresinden gelen kişilerle vakit geçirmekte olmasına dikkat çekmiştir.

⁴⁴ Valerius, s. 186.

⁴⁵ Castillo Ara, s. 204.

⁴⁶ Valerius, s. 188.

⁴⁷ Valerius, s. 184-185.

sisteminin hâkim olduğu hukuk düzeni içerisinde bir suç olarak düzenlenip düzenlenmediğine ilişkindir⁴⁸. Bu bağlamda dikkate alınması gereken temel nokta, eylemin suç olarak düzenlenmiş olup olmadığından ziyade haksızlık teşkil edip etmediğinin değerlendirme konusu olmasıdır. Bu nedenle, iki farklı hukuk sistemindeki düzenlemeler kural olarak yanılgının varlığı veya yokluğu ya da kaçınılabilirliği hususunda belirleyici nitelik taşımaz. Bununla birlikte, kişinin içinde yetiştiği kültür düzeninin hakim olduğu hukuk sisteminde gerçekleştirilen eylemin suç olarak düzenlenmiş olması haksızlık yanılgısının varlığına ilişkin bir belirti niteliğindedir⁴⁹. Kişinin içinde yetiştiği kültür düzeninde uzun süredir suç olarak düzenlenmiş ve sıklıkla mahkeme kararlarında gündeme gelen suç tipleri bakımından kaçınılmaz bir hataya düştüğünün kabul edilmeyeceğinin de belirtilmesi gerekir.

SONUÇ

Gün geçtikçe küreselleşen ve göç gibi nedenlerle farklı kültürlerin bir arada yaşadığı toplumlarda, haksızlık yanılgısı kapsamında değerlendirilmesi gereken örneklerle sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda suç teorisinde kültüre dayalı bir savunmanın haksızlık yanılgısının farklı bir türü olarak ele alınmasının gerekip gerekmediği tartışma konusu olmaktadır. Kişinin kültürel arka planı haksızlık yanılgısı kapsamında ele alınması gereken hususlardan birini oluşturmaktadır ve mevcut hali ile haksızlık yanılgısı kültürel savunma bağlamında bir değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu nedenle kültürel savunmanın haksızlık yanılgısının ayrı bir türü veya tamamen farklı bir hata türü düzenlenmesi bir ihtiyaç değildir. Kültürel savunma şeklinde nitelendirilebilecek gerekçeler haksızlık yanılgısında bir yanılgının mevcut olup olmadığı değerlendirilmesinde ve hatanın mevcut olduğunun kabul edildiği durumlarda bu hatanın kaçınılabilir olup olmadığı değerlendirilmesinde dikkate alınabilecektir.

⁴⁸ Basile, 412.

⁴⁹ Valerius, s. 191.

KAYNAKÇA

- Akbulut B, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 9. Bası, Adalet Yayınevi, 2022.
- Artuk M E/ Gökçen A/ Alşahin M E/ Çakır K, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayınevi, 2022.
- Basile F, *Multikulturelle Gesellschaft und Strafrecht, Die Behandlung der kulturell motivierten Straftaten*, Çev. Thomas Vornbaum, Lit Verlag, 2015.
- Broeck, J, Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes (Cultural Offences), *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 9(1), 2001.
- Castillo Ara A, *Normbefolgungsunfähigkeit im Strafrecht*, Duncker & Humblot, 2018.
- Centel N / Zafer H/ Çakmut Ö, *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, 4. Bası, Beta Yayınevi, 2017.
- Çetin S, “Haksızlık Hatasının Suç Genel Teorisindeki Yeri ve İçeriği”, *Suç ve Ceza, Ceza Hukuku Dergisi*, 3, 2018.
- Değirmenci O, “Ceza Hukukunda Yanılma Kavramı ve Hukuka Uygunluk Nedenlerinde Yanılma”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 110, 2014.
- Demirbaş T, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 9. Bası, Seçkin Yayınevi, 2022.
- Dönmezer S / Erman S/ Bayraktar K / Keskin Kızıroğlu S / Zafer H / Sınar H/ Önok M/ Erman B, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Cilt I*, 14. Bası, Der Yayınları, 2016.
- Erman S., “Ceza Kanununda Hukukî Bilmeme ve Yanılma”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 12(2-3), 1946.
- Fletcher G, *The Grammar of Criminal Law: American, Comparative, and International*, Volume I, Oxford University, Oxford, 2007.
- Göktürk N, *Haksızlık Yanılgısı*, Seçkin Yayınevi, 2016.
- Greenwalt K “The Cultural Defense”, Will Kymlicka, Claes Lernestedt, Matt Matravers, (ed.), *Criminal Law and Cultural Diversity*, Oxford, 2014.
- Güngör D, “Kural Üzerinde Hata”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (68),

2007.

Hakeri H, *Ceza Hukuku*, 28. Bası, Adalet Yayınevi, 2023.

Hörnle T, “Kultur, Religion, Strafrecht- Neue Herausforderungen in einer pluralistischen Gesellschaft”, *Neue Juristische Wochenschrift*, Beil. 2014.

Koca M/ Üzülmöz İ, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 14. Bası, Seçkin Yayınevi, 2021.

Kühl K, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, 8. Bası, Vahlen, 2017.

Özbek V/ Doğan K/ Bacaksız, P, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 13. Bası, Seçkin Yayınevi, 2022.

Özgenç İ, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 17. Bası, Seçkin Yayınevi, 2021.

Poulter S, “Foreign Customs and the English Criminal Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, 24(1), 1975.

Renteln A, *The Cultural Defense*, Oxford University Press, 2004.

Renzikowski J, “Strafrecht in einer multikulturellen Gesellschaft, Neue Juristische Wochenschrift”, 2014.

Roxin C/ Greco L, *Strafrecht Allgemeiner Teil- Band I*, 5. Bası, C.H. Beck, 2020.

Soyer Güleç S, “Türk Ceza Kanununda Haksızlık Yanılgısı (M. 30/4)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 2008.

Üye S, Kültürel Savunma: Kavram ve Argümanlar, *Ankara Barosu Dergisi*, 68(3), 2010.

Valerius B, *Kultur und Strafrecht, Die Berücksichtigung kultureller Wertvorstellungen in der deutschen Strafrechtsdogmatik*, Duncker & Humblot, 2011.

Yavuz H, “Türk Ceza Hukukunda Haksızlık Hatası (TCK m. 30/4)”, *TAAD*, 12(46), 2021.